

Latijnse taal en literatuur VWO

**Syllabus centraal examen
2010**



juni 2008

Verantwoording:

© 2008 Centrale Examencommissie Vaststelling Opgaven vwo, havo, vmbo, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Deze syllabus is in opdracht van de CEVO door leden van de VCKT opgesteld en door de CEVO vastgesteld.

Aan deze syllabus hebben meegewerkt:

S. Kemper
H. Offereins
R. Regtuit
P. Visser

afbeelding titelpagina: Bronzen beeld van een redenaar ("Arringatore"). *Archeologisch Museum, Florence*

Inhoud

Voorwoord	4
1. Examenstof van het centraal examen en schoolexamen	5
2. Specificatie examenstof van het centraal examen	6
A tekstreflectie	6
B cultuurreflectie	11
C taalreflectie	12
D kennis en vaardigheden	12
E lijst van aanbevolen literatuur	12
3. Het centraal examen	13
3.1. Zittingen centraal examen	13
3.2. Vakspecifieke regels correctievoorschrift	13
3.3. Hulpmiddelen	13
3.4. Handreiking schoolexamen	13
Bijlage 1. Examenprogramma Latijnse taal en literatuur vwo	14
Bijlage 2. De plaats van Klassieke talen en klassieke culturele vorming in de profielen	16
Bijlage 3. De minimumlijst Latijn	17
Deel I Vormleer	17
Deel II Syntaxis	19
Deel III Stilistische middelen	21
APPENDIX	23

Voorwoord

Examenprogramma's veranderen van opzet. De minister stelt een examenprogramma op hoofdlijnen vast en wijst in het examenprogramma Domeinen en subdomeinen aan, waarover het centraal examen zich uitstrekt.

De CEVO geeft in een syllabus een beschrijving van en toelichting op de exameneisen voor een centraal examen, en geeft verdere informatie over het centraal examen. Dat kan gaan over een of meer van de volgende onderwerpen:

- toegestane hulpmiddelen,
- specificaties van examenstof
- voorbeeldopgaven,
- bijzondere vormen van examinering (computerexamens),
- toelichting op de vraagstelling,
- begrippenlijsten,
- bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw,
- bekend veronderstelde onderdelen van Domeinen die verplicht zijn op het schoolexamen

Ten aanzien van de specificaties is nog het volgende op te merken. Deze zijn vooral exemplarisch en illustratief van aard. Ze vormen nooit een volledig gesloten beschrijving van alles wat gevraagd zou kunnen worden, met als consequentie dat wat niet in de specificaties staat van examinering zou zijn uitgesloten. Maar ze zijn wel zodanig dat een leraar zich een goed beeld kan vormen van de exameneisen.

Een syllabus is zodoende een hulpmiddel voor degenen die andere of zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholers.

De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor bestaat een handreiking die door de SLO geproduceerd wordt, en die in deze uitgave niet is opgenomen. Volstaan wordt hier met de opmerking dat alle Domeinen van het c.e. ook in het schoolexamen getoetst mogen worden, en dat dat niet op dezelfde wijze behoeft te gebeuren als op het centraal examen. Hetzelfde Domein kan dus in de Handreiking van de SLO op een andere, op het schoolexamen toegesneden wijze, worden uitgewerkt, als in deze syllabus van de CEVO is gedaan.

Deze syllabus geldt voor het centraal examen vwo van 2010 en geldt zowel voor alle kandidaten: er is geen bezemexamen.

In uitzonderingsgevallen kan een syllabus na publicatie nog worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekend worden gemaakt. Kijkt u voor alle zekerheid in september 2009 op Het Examenblad, www.eindexamen.nl.

Deze syllabus is ontworpen door een commissie van de CEVO en in hoofdzaak geschreven door medewerkers van de VCKT. Een eerder concept van de syllabus is ter inzage en advies toegezonden aan de vakinhoudelijke vereniging VCN, het Cito en de CEVO-vaksectie. Op grond van de ontvangen reacties en adviezen is de tekst vastgesteld, die u hierbij aantreft.

Voor opmerkingen over deze tekst houdt de CEVO zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cevo.nl of aan CEVO, postbus 8128, 3503 RC Utrecht.

De voorzitter van de CEVO,
Drs H.W.Laan

1. Examenstof van het centraal examen en schoolexamen

Het centraal examen Latijnse taal en literatuur heeft betrekking op domein A, B (voorzover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen) en C.

De CEVO stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

De CEVO maakt indien nodig een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen heeft betrekking op:

- de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit Latijns proza en Latijnse poëzie. Deze bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

2. Specificatie examenstof van het centraal examen

Kernauteur: Cicero

Schaduwauteur: Catullus

Genre kernauteur: retorisch proza

Titel: De zaak Caelius

Editities: Cicero, *Pro Caelio* (A.C. Clark 1905, OCT); Cicero, *In Catilinam* (A.C. Clark 1905, OCT); Catullus (W. Eisenhut 1983, Teubner); Sallustius, *Catilina* (L.D. Reynolds 1991, OCT)

A TEKSTREFLECTIE

1 Inleiding

In april 56 v. Chr. staat Marcus Caelius Rufus terecht wegens openlijke geweldpleging, een vijfvoudige aanklacht, die grotendeels te maken heeft met de politieke situatie in Egypte. Hoewel de aanklacht wordt ingediend door de jonge Atratinus (waarschijnlijk ten dele uit wraak, omdat Caelius zijn vader aangeklaagd had), stelt Cicero het zo voor, dat de rijke weduwe Clodia achter de hele zaak zou zitten (en dan ook nog uit privé-overwegingen).

Het is dan ook niet vreemd dat Cicero (een van de verdedigers) in zijn rede meer aandacht besteedt aan de personen Clodia en Caelius dan aan de feitelijke aanklacht. Hij legt in zijn verdediging de nadruk op het goede karakter van Caelius. De aanklagers hebben blijkbaar veel aandacht besteed aan de relatie tussen de jonge Caelius en Catilina, een politicus die in 63 v. Chr. veroordeeld was wegens poging tot staatsgreep: iemand die met zulke mensen omgaat, kán gewoonweg niet deugen. Cicero laat zien dat, als Caelius in zijn jonge jaren al misstappen heeft begaan, die niet serieus zijn ('iedereen is jong geweest'), én dat er geen sprake was van een nauwe relatie tussen Catilina en Caelius. Hij legt verder de nadruk op het verdorven karakter van Clodia, de ex-minnares van Caelius, die in de ogen van Cicero hier haar kans schoon ziet wraak te nemen op Caelius. Als Caelius iets van de dingen gedaan heeft die hem verweten worden, komt dat alleen doordat hij onder invloed stond van Clodia. Ze zijn hem persoonlijk dus niet aan te rekenen.

In hun redevoeringen laten de antieke redenaars verschillende middelen zien om hun zaak te winnen. In de *Pro Caelio* valt vooral 'karaktermoord' op: geen gelegenheid wordt gemist om het karakter van Clodia zwart te maken met een *invectiva* en haar zo onderuit te halen. Aan de andere kant moet Cicero juist de poging tot karaktermoord op Caelius zien te pareren.

We kennen Caelius en Clodia zeer waarschijnlijk ook uit gedichten van de Romeinse dichter Catullus. In gedicht 58 wordt de link gelegd tussen Caelius en Lesbia, de naam waarmee, naar algemeen wordt aangenomen, Clodia wordt aangeduid. Ook de andere gedichten over Lesbia worden daardoor relevant. Deze gaan voornamelijk over een mogelijke affaire van Lesbia met Catullus, maar geven zo wel een beeld van deze vrouw.

De teksten uit het pensum vormen een geheel, waarin Caelius en Clodia/Lesbia de hoofdfiguren zijn. De redevoering is het belangrijkste document, de gedichten van Catullus, passages uit Seneca, Velleius Paterculus en Cicero zelf illustreren vanuit andere invalshoeken het beeld dat van hen geschetst wordt. De overige teksten uit Cicero's eigen werk en uit dat van Sallustius werpen een licht op de figuur Catilina. Teksten uit Steven Saylor laten zien hoe de redevoeringen van Cicero gebruikt worden in een modern detectiveverhaal.

2 Pensum

In het pensum is de gehele tekst van de *Pro Caelio* opgenomen. De met een asterisk (*) gemarkeerde passages worden in vertaling gelezen; de paragrafen 16-30a worden in samenvatting gelezen en tellen voor de berekening van het pensum niet mee.

De getallen verwijzen naar de paragraafnummers bij Clark, niet naar de hoofdstuknummers. In twijfelgevallen wordt tussen haakjes aangegeven waar een passage begint (xxx ...) of ophoudt (... xxx).

A Cicero, *Pro Caelio*

§ 1–2; 3-6a*; § 6b (*nam quod ...*)–9*; § 10–15; § 16–30a [in samenvatting]; § 30b (*sunt autem ...*)–32; § 33–34a (... *libido*); § 34b*; § 35–39a (... *defenderes*); § 39b–42*; § 43; § 44–47*; § 48–51; 52–53*; § 54–55*; § 56–58; § 59–60*; § 61–66a (... *reperietur*); § 66b–67*; § 68*; § 69–70; § 71–77a*; § 77b (*conservate ...*)–78; § 79–80*

Op een plaats wordt afgeweken van de tekst van Clark:
§ 78 Clark: Sex. Clodius syllabus: Sex. Cloelius (Shackleton Bailey)

B Catullus

51*, 2*, 3*, 86*, 79*, 83*, 92*, 5, 87*, 7*, 77, 75*, 70*, 8, 76*, 72, 85*, 11*, 109*; 58; 49

De voorgestelde volgorde laat een mogelijk verloop van de relatie tussen Lesbia en Catullus zien; 77 en 58 gaan over Caelius, 49 is een gedicht over Cicero.

Ter illustratie van de persoon Caelius worden in vertaling de volgende teksten gelezen:

Cicero, *Brutus* 273*

Seneca, *De ira* 3, 8, 6*

Velleius Paterculus 2, 68, 1-2*

Ter illustratie van de persoon Catilina worden in vertaling de volgende teksten gelezen:

Cicero, *In Catilinam* I 1-5*; I 11-21*; I 32-33*; II 17-23*

Sallustius, *Catilinae coniuratio* 5, 1-8*; 14, 1-7*; 16*

Aanbevolen receptieteksten:

Steven Saylor, *De Venusworp* (oorspronkelijke titel: *The Venus' Throw*), hoofdstuk XX, XXIV (eerste zes p.) en XXV

Steven Saylor, *Catilina's wapen* (oorspronkelijke titel: *Catilina's riddle*), hoofdstuk XX, XXXIII, XXXIV, XXXV en XXXVI

3 Genre en tekstsoort

3.1 Cicero en de retorica

De *Pro Caelio* is een redevoering, uitgesproken voor de rechtbank. Dit betekent dat we te maken hebben met een persuasieve tekst; Cicero is er alles aan gelegen zijn gelijk te krijgen, ook al heeft hij dat misschien niet. Hij geeft zijn voorstelling van de gebeurtenissen, niet dé voorstelling van de gebeurtenissen. Hij presenteert argumenten in zijn volgorde en in zijn formulering; conclusies zijn in eerste instantie voor zijn rekening. De subjectieve voorstelling blijkt bijvoorbeeld uit het negatieve beeld dat van Clodia geschetst wordt.

3.1.1 De geschiedenis van de retorica

1. Oorsprong en vroege ontwikkeling.

Rechtspraak, politieke en militaire besluitvorming zowel als ceremoniële redevoeringen waren al vanaf de tijd die Homerus beschrijft openbare gebeurtenissen, maar met de opkomst van de democratie in Athene in de vijfde eeuw v.C. en de veranderende machtsverhoudingen nam de invloed van de retorica sterk toe. Naar aanleiding van het optreden van diverse 'sofisten', die pretendeerden kennis te kunnen overdragen op het gebied van gelijk hebben en vooral gelijk krijgen (theorie van de 'waarschijnlijkheid' of 'plausibiliteit' als alternatief voor de 'waarheid'), werd de retorica het object van systematische reflectie. Men zag immers bij diverse gelegenheden in het openbaar dat bepaalde plannen, ideeën of inzichten de voorkeur kregen boven andere en dat deze voorkeur in hoge mate bepaald werd door de presentatie. Vaak leek het of de 'goede' zaak het moest afleggen tegen de 'slechte'. Men vroeg zich hierbij dan ook af of de retorica die dit bewerkstelligde, in dit licht gezien wel logisch en ethisch verantwoord was. Het gevaar immers dat men verkeerde, immorele of onrechtvaardige besluiten zou nemen onder invloed van 'mooipraterij', was niet denkbeeldig.

2 De filosofen en de retorica.

Plato (427-347) geloofde in het bestaan van een objectieve waarheid en wees aanvankelijk elke vorm van manipulatie hiervan principieel van de hand. De waarheid zelf moest de mensen overtuigen. Later zag hij in dat zelfs de objectieve waarheid wel eens behoefte zou kunnen hebben aan de retorica, omdat elk publiek uiteindelijk overtuigd moet worden van het gelijk van de spreker, zelfs wanneer deze de meest eerlijke en rechtvaardige zaak presenteert.

Aristoteles (384-322) stond positiever tegenover de retorica en benaderde haar vanuit een empirisch standpunt. Anders dan Plato maakte hij een onderscheid tussen de retorica, die een moreel neutrale

vaardigheid is, en de redenaar, die verantwoordelijk is voor een moreel verantwoorde toepassing. In principe moet de redenaar met zakelijke en eerlijke argumenten zijn toehoorders proberen te overtuigen. Omdat de meeste mensen echter niet oordelen op strikt rationele gronden, mag de redenaar volgens Aristoteles ook psychologische beïnvloeding en boeiend taalgebruik aanwenden om zijn doel te bereiken.

3 Hoogtepunt en verandering van de retorica in Griekenland.

Het hoogtepunt van de praktijk van de retorica in Griekenland was Demosthenes (384-322), die later het grote voorbeeld werd voor Cicero. Er kwam echter een eind aan de bloei van de politieke welsprekendheid door de alleenheerschappij van Alexander de Grote en de vorming van de grote koninkrijken van de opvolgers van Alexander de Grote. De procesredevoering bleef daarentegen belangrijk en de lofrede kreeg zelfs een nieuwe impuls door de verheerlijking van de heersers. Al in een eerder stadium waren in de geschiedschrijving (Thucydides) de redevoeringen vaak de hoogtenpunten in het relaas geworden. In het onderwijssysteem nam het onderricht in de retorica een overheersende positie in: enerzijds leidde de retor (de retoricaleeraar) specialisten in welsprekendheid op, anderzijds zorgde hij ook voor de afronding van de algemene vorming van de jeugd van de hogere standen door middel van een compleet studieprogramma.

De filosofen hebben zich verzet tegen deze suprematie van de retorica in het onderwijssysteem die vooral in de tweede eeuw v.C. uitmondde in een felle concurrentiestrijd tussen de retoren en de filosofen, waarbij de inzet was wie de jeugd de beste opleiding geven kon.

4 De retorica bereikt Rome.

Juist in bovengenoemde periode kwam in Rome het onderwijs in de retorica op, hoewel de praktijk van redevoeringen (senaat, volksvergadering, strafproces, lijkrede en de veldheersredevoering) net als in Griekenland natuurlijk al veel langer bekend was. De spreekvaardigheid van de Romein beruiste tot die tijd vooral op aanleg en routine, aangevuld met voorbeelden die hij door *imitatio* verkregen had. Door Griekse leraren in de retorica raakten de Romeinen vertrouwd met het Hellenistische onderwijssysteem. Rond 100 v.C. werden ook scholen geopend door Romeinse leraren die hun onderwijs in het Latijn gaven. De inhoud van het (Griekse)studieprogramma bleef in grote lijnen gelijk en de Romein zag het als zijn opgave om de Griekse voorbeelden na te volgen en te overtreffen (*imitatio* en *aemulatio*).

5 Het hoogtepunt van de retorica in Rome.

Met Cicero bereikte de praktijk van de Romeinse welsprekendheid haar hoogtepunt, maar ook in theoretisch opzicht heeft Cicero een rol van betekenis gespeeld. In *de oratore* heeft hij zijn belangrijkste ideeën omtrent de ideale redenaar uiteengezet. Deze *orator perfectus* moest retorisch geschoold, door de praktijk gevormd en filosofisch onderlegd zijn. Het belang van de theoretische en technische aspecten (*ars*) werd door hem minder hoog aangeslagen dan de natuurlijke aanleg (*ingenium*), oefening (*exercitatio*) en ervaring in de praktijk (*usus*). Het allerbelangrijkst voor Cicero was de culturele vorming van de redenaar op het gebied van filosofie, rechtskunde en geschiedenis.

6 Verandering.

Ondanks het verdwijnen van de politieke retorica na de vestiging van de alleenheerschappij van Augustus bleven de retorenscholen als opleidingsinstituut voor de elite fungeren. Nieuw in het programma waren de *declamationes*, openbare - druk bezochte - voordrachten over fictieve, vaak bizarre onderwerpen zoals kidnapping door piraten, moorden op tirannen etc.

3.1.2 De theorie van de klassieke retorica

1 De doelstelling.

Het doel van de retorica is het publiek, de tegenpartij of de beoordelende instantie te overtuigen of te overreden (*persuadere*).

2 Het onderwerp.

De klassieke retorica heeft betrekking op de behandeling van onderwerpen waarover men van mening verschilt of kan verschillen. Deze onderwerpen kunnen onderverdeeld worden in *quaestiones infinitae* (vraagstukken van algemene aard, waarbij geen nadere specificaties aanwezig zijn) en *quaestiones finitae* (specifieke vraagstukken, waarbij bepaalde personen en bepaalde omstandigheden een rol spelen). Als voorbeeld kan dienen: 'mag een zoon zijn eigen moeder doden als zij zijn vader gedood heeft?' Dit is een *quaestio infinita*. Omgezet in een *quaestio finita* zou de vraag kunnen luiden: 'Mocht Orestes zijn moeder Clytaemnestra doden omdat zij Agamemnon op zo'n afschuwelijke manier had omgebracht?'

Het geheel heeft in principe altijd betrekking op vraagstukken die de mens als burger van de polis aangaan. In navolging van Aristoteles onderscheidt men drie soorten redevoeringen:

- a. Het pleidooi in een rechtszaal met als belangrijkste vraagstelling: 'is de daad die ter beoordeling ligt wettig of onwettig dan wel rechtmatig of onrechtmatig?' (*genus iudiciale*). Als voorbeeld kan de beoordeling van de daad van Orestes dienen, maar in principe vallen alle vraagstukken waarbij een beoordeling op basis van het geldende recht (bv. diefstal, geweldpleging, moord) vereist wordt, in deze categorie.
- b. De politieke redevoering met als hoofdvraag of het ter discussie staande beleid nuttig of schadelijk is en of het moreel verantwoord is of niet (*genus deliberativum*). Men kan hierbij denken aan situaties waarin een regering de oorlog wil verklaren aan een vijand of een afgevalen bondgenoot. Punten van overweging zijn in zo'n geval of het moreel verantwoord is en in overeenstemming met het internationale recht en of de actie wel het bedoelde effect zal sorteren.
- c. De gelegenheidsrede, zowel de lofredede als de smaadedede, met als vraagstelling: is de persoon of zaak in kwestie goed of slecht, mooi of lelijk etc. (*genus demonstrativum*). Men kan hierbij denken aan herdenkingsredevoeringen waarbij bepaalde personen of zaken dankbaar herdacht worden of aan redevoeringen, waarbij iemand, een stad of een land publiekelijk gehekeld wordt.

3 De spreker.

De belangrijkste indeling uit de retorische systematiek is opgesteld vanuit het gezichtspunt van de spreker. Het gaat hier om de 'taken van de redenaar', de opeenvolgende bewerkingsfasen vanaf de confrontatie met het onderwerp tot de confrontatie met het publiek. Meestal werden en vijf onderscheiden:

- a. *inventio*, het analyseren van het voorgelegde vraagstuk, teneinde tot een centrale stelling te komen, en het vinden van de argumenten voor het verdedigen van die stelling.
- b. *dispositio*, het ordenen van het gevondene, met name van de argumenten, tot een goed opgebouwd betoog.
- c. *elocutio*, de adequate verwoording van het gevondene en geordende (stilistische vormgeving).
- d. *memoria*, het memoriseren van de tekst.
- e. *actio / pronuntiatio*, de voordracht van de redevoering (stemgeluid, gezichtsuitdrukking, gebaren).

4 De tekst.

De tekst is het resultaat van de bovengenoemde taken a, b en c van de redenaar. Voor de opbouw van het betoog hield men in het algemeen de volgende principes aan die ook wel de 'leer van de delen van de redevoering' genoemd werd:

a. *exordium*, de inleiding.

Hierin wordt de toehoorder voorbereid op het komende betoog en wordt zijn aandacht gewekt of eventuele tegenzin weggenomen. Gevoelens van sympathie dienen bij de toehoorder gewekt te worden voor de spreker of de cliënt of de zaak waarvoor de spreker zich opwerpt.

b. *narratio*, de vertelling of uiteenzetting van de toedracht.

Pas als de redenaar merkt dat hij zijn publiek in zijn greep heeft, begint hij met het vertellen van de (voor)geschiedenis. Het spreekt vanzelf dat hij daarbij niet een strikt objectief verslag van de gang van

zaken hoeft te geven. De elementen in de toedracht die nadelig zouden kunnen zijn worden weggemoffeld en andere punten die voordelig zijn, worden flink aangedikt.

c. *propositio*, de stelling, en de indeling van de daarop volgende argumentatie.

Dit onderdeel heeft als belangrijkste functie om de toehoorder zeer beknopt in te prenten wat er gebeurd is en wat er behandeld zal gaan worden in de rest van de redevoering.

d. *argumentatio*, de eigenlijke argumentatie pro en contra.

In dit onderdeel wordt geappelleerd aan het vermogen van de toehoorder om logisch te redeneren. De stelling van de tegenpartij wordt ontkracht en de eigen positie door argumenten bevestigd (*refutatio* en *confirmatio*).

e. *peroratio*, de afsluiting van de redevoering.

In het sluitstuk van de redevoering kon men nog een laatste beroep doen op de toehoorders en was er de mogelijkheid om te recapitulieren.

In het algemeen hield men zich globaal aan deze 'ideale' indeling van de redevoering, hoewel de ware redenaar natuurlijk rustig van deze opzet af kon wijken als hij vond dat de omstandigheden dit vereisten. Deze ideale opzet was vooral gericht op de opbouw van het gerechtelijk pleidooi, maar ook voor de andere soorten redevoeringen werd veelal deze indeling gehanteerd.

5 De overredingsleer: '*conciliare*', '*docere*' en '*movere*'.

Het *exordium* is volgens de klassieke retorica de aangewezen plaats voor *conciliare*: het publiek gunstig stemmen door sympathie te wekken voor de redenaar en zijn cliënt en de indruk wekken geloofwaardig te zijn. De redenaar probeert vanaf het begin een vertrouwensrelatie met het publiek aan te gaan.

De *narratio* t/m *argumentatio* zijn de aangewezen delen voor *docere*: de presentatie van het feitenmateriaal en de - eventueel suggestieve - argumentatie).

De *peroratio* moet de toehoorder ten slotte in de juiste gemoedstoestand (bv. verontwaardiging of medelijden) brengen: *movere*

Elke redenaar zal zich in theorie globaal aan bovengenoemde verdeling houden, maar in de praktijk zal hij soms al in een vroeg stadium tot het *movere* overgaan.

6 Invectiva.

Een *invectiva* (eigenlijk *oratio invectiva*) kan gedefinieerd worden als een redevoering die tot doel heeft om een bepaalde persoon of zaak met alle mogelijke middelen publiekelijk naar beneden te halen. Belangrijk is het hierbij aan te tonen dat de betreffende persoon de geldende normen en waarden van de maatschappij met voeten treedt. De geschiedenis van deze invectieven gaat terug tot de vroegste literatuur en de eerste voorbeelden ervan zijn al in de *Ilias* van Homerus te vinden.

De *invectiva* blijkt een geducht wapen te zijn in de poging om de tegenpartij in diskrediet te brengen. Zo werd ook de *invectiva* al snel in het retorisch onderwijs systematisch onderwezen en werden er voorschriften opgesteld over hoe men iemand het best zwart kon maken. In het algemeen kan men stellen dat men het best kon beginnen met de afkomst en de geboorte en jeugd van de tegenstander. Daarna konden de verschillende slechte eigenschappen en morele fouten aan de orde komen (hebzucht, drankverslaving, luiheid etc.). Ook lichamelijke gebreken en andere fysieke eigenaardigheden werden zonder enige terughoudendheid breed uitgemeten.

Retorische invectieven vormden in de Romeinse republiek een vast onderdeel van het politiek bedrijf. Smaadschriften waren een algemeen gebruikt en geaccepteerd middel om tegenstanders verdacht te maken. Persoonlijke verdachtmakingen (ongunstig uiterlijk, onzedelijk gedrag, oneervolle afkomst) waren in dit verband vaak belangrijker dan inhoudelijke kritiek. In de *Pro Caelio* en in vele andere redevoeringen van Cicero speelt de *invectiva* een belangrijke rol.

3.2 Catullus

Catullus schrijft poëzie, in de vorm van korte gedichten. In de meeste gedichten uit het pensum beschrijft de dichter de verschillende gevoelens die hij voor Lesbia/Clodia heeft. Naast het beschrijven van eigen emoties besteedt Catullus ook aandacht aan bekende Romeinse figuren uit zijn tijd: een van hen is een zekere Caelius. Uit de gedichten blijkt dat deze Caelius ook een minnaar is (geweest) van Clodia en dus wellicht dezelfde persoon is als de Caelius uit de *Pro Caelio*. Deze theorie is

evenwel problematisch omdat de gedichten waarin de naam Caelius voorkomt erg verschillend zijn van toon en inhoud.

De gedichten van Catullus markeren een nieuwe stijl van dichten: hij behoorde tot de zogenaamde *poetae novi*, dichters die hun eigen gevoelsleven in gedichten beschreven. Zij verlieten het platgetreden pad van de epische dichters bij wie heldendaden en grootse avonturen voorop stonden.

B CULTUURREFLECTIE

1 Leven van Cicero

Marcus Tullius Cicero (106-43 v. Chr.) is geboren in Arpinum, ten zuiden van Rome, waar zijn familie behoorde tot de ridderstand (*equites*). Cicero heeft een gedegen opleiding gekregen in de retorica, de filosofie en rechtsgeleerdheid, drie terreinen waarop hij later naam gemaakt heeft. Deze opleiding vond plaats in Rome en later in het Griekse oosten.

Als eerste van zijn familie slaagde Cicero erin door te dringen tot de hoogste ambten. Hij was daardoor een *homo novus*, iets wat door zijn tegenstanders steeds met de nodige minachting werd vermeld. De politieke carrière van Cicero verliep voorspoedig, met als hoogtepunt het consulaat in 63. Daarna kwam ook de nodige tegenstand, die ertoe leidde dat hij in 58 verbannen werd. Na zijn terugkeer heeft Cicero zich nog tot aan de moord op Caesar in 44 met de actuele politiek bemoeid, zij het in een beperktere rol dan hij had verwacht.

Na de moord op Caesar trad hij tijdelijk op als adviseur van de jeugdige Octavianus en ging hij fel tekeer tegen Marcus Antonius. Octavianus en Marcus Antonius sloten echter een pact, waarbij Octavianus Cicero opofferde aan de goede verstandhouding met Marcus Antonius. Bij een halfslachtige vlucht poging werd Cicero op 7 december 43 door Antonius' soldaten afgemaakt.

2 Leven van Catullus

Over het leven van Gaius Valerius Catullus (84-54 v. Chr.) is weinig bekend. Hij is geboren in Verona als lid van een belangrijke familie en leefde het grootste gedeelte van zijn leven in Rome. Hij schreef gedichten die ons een goede blik bieden op het Rome van zijn tijd. Zo goed als zeker dateren deze gedichten uit de jaren 61-54.

Vooraf beroemd zijn de gedichten over en aan Lesbia/Clodia. De dichter Catullus behoorde tot de kring aanbidders om Clodia heen en beschrijft in zijn gedichten zijn verschillende gevoelens voor haar: intense verliefdheid en woede over haar ontrouw en onbereikbaarheid voeren de boventoon.

3 Historische context

Marcus Caelius Rufus (82-48 v. Chr.) leefde gedurende de eindperiode van de Romeinse republiek. Deze periode stond in het teken van conflicten tussen de conservatieve aanhangers van de senaatspartij (*optimates*) en de politici die met behulp van de volksvergadering hun doelen probeerden te bereiken (*populares*). Na een burgeroorlog die eindigde met een korte periode van bloedige dictatuur door de oud-generaal Sulla, was in 79 de republiek opnieuw ingesteld. Tijdens de dictatuur had Sulla de macht van de *populares* sterk ingeperkt en vele aanhangers ter dood veroordeeld of verbannen. Na het aftreden en de dood van Sulla probeerden de *populares* hun macht weer te vergroten. In deze tijd maakten de zeer rijke generaal Crassus en Pompeius, de voormalige adjudant van Sulla, korte metten met de piraten in het Middellandse Zeegebied en met een van de grootste slavenopstanden, namelijk die onder leiding van Spartacus. Met de dreiging van hun legers intimideerden ze Rome en werden verkozen tot consuls voor het jaar 70. In dat jaar herstelden ze de volledige macht van de volksvergadering en de volkstribunen. In de jaren hierop volgend waren beide mannen afwisselend elkaars bondgenoot en tegenstander. Na verdere militaire successen in het oosten van het rijk werd Pompeius gedwarsboomd door de Senaat en verbond hij zich in 60 met Crassus en Gaius Julius Caesar, een jonge ambitieuze politicus, tot een Driemanschap, dat in Rome lange tijd de dienst ging uitmaken.

Tegen deze achtergrond speelt ook de staatsgreep van Catilina, een revolutionair uit een oud patricisch geslacht. Bij de consulverkiezingen voor het jaar 63 werd hij verslagen door Cicero, hoewel deze uit een familie uit de ridderstand kwam die nog nooit een consul geleverd had. Bij de consulverkiezingen van het jaar erop werd Catilina opnieuw verslagen. Hij organiseerde een staatsgreep, waarbij aanslagen op belangrijke politici, onder wie de consuls, werden voorbereid. Cicero, een van de consuls, werd op de hoogte gebracht en kreeg van de Senaat de vrije hand om de staatsgreep neer te slaan. De aanslag op Cicero mislukte, waarop Cicero in zijn vier Catilinarische

redevoeringen van november/december 63 Catilina en zijn aanhangers afschilderde als misdadigers. Tot slot forceerde hij in een hevig verdeelde Senaat een terdoodveroordeling van Catilina en diens aanhangers zonder vorm van proces. Cicero werd beschouwd als de redder van het vaderland, hoewel hij vijf jaar later vanwege de overhaaste terechtstellingen verbannen werd. De man achter deze verbanning was Publius Claudius, die in 59 afstand deed van zijn patricische status en zich aansloot bij de plebejers. Hij wijzigde zijn naam hierbij in Clodius. Als plebejer kon hij het ambt van volkstribuun bekleden, waarvan hij gebruik maakte om zich te ontdoen van twee politieke tegenstanders, van wie Cicero er een was. In de kring van aanhangers van Clodius bevond zich ook Caelius, waardoor deze ook in aanraking kwam met diens zuster Clodia.

4 Het proces tegen Caelius

Het proces tegen Caelius vond plaats op 3 en 4 april 56 v. Chr., tijdens de Megalensia, het feest ter ere van Magna Mater. Tijdens dit feest werden alle processen uitgesteld, behalve als het ging om een aanklacht wegens geweldpleging (*de vi*).

De officiële aanklacht tegen Caelius was geweldpleging en betrokkenheid bij de moord op de filosoof Dio, de leider van een gezantschap uit Alexandrië. Dit gezantschap was in 57 in Rome aangekomen om in de Senaat te protesteren tegen het terugsturen van hun verdreven koning Ptolemaeus. Dit gezantschap werd tegengewerkt en Dio werd zelfs in het huis van zijn gastheer vermoord.

Bij deze officiële aanklachten kwamen nog twee aanklachten van Clodia: Caelius zou met van haar geleend geld een moordaanslag op Dio gefinancierd hebben. Ook zou hij een poging gedaan hebben om Clodia te vergiften.

Atratinus, de jonge aanklager, werd bijgestaan door de ervaren Lucius Herennius Balbus en (een andere) Publius Clodius. Caelius had (ondanks zijn vroegere banden met Clodius) Crassus en Cicero, zijn voormalige leermeesters, als verdedigers.

Crassus' redevoering is niet bewaard gebleven, maar hij zou de hoofdaanklacht behandeld hebben, waaronder de geweldpleging tegen het gezantschap, Cicero had als taak de aanklachten van Clodia te weerleggen en om een algemeen beeld te geven van de persoon Caelius.

De kandidaat moet de volgende namen en termen zonder toelichting of uitleg kunnen hanteren: Cicero, Catilina, Catullus, Clodius, Caelius, *homo novus*, Lesbia/Clodia, patriciërs, plebejers, *optimates*, *populares*.

C TAALREFLECTIE

Voor een uitgebreide lijst van stilistische middelen wordt verwezen naar de CEVO-minimumlijst (zie Gele Katern 2002, nr. 25/26). In het kader van de lectuur van de *Pro Caelio* worden verder de volgende begrippen bekend verondersteld:

dubitatio

periode

D KENNIS EN VAARDIGHEDEN

Bij de annotatie worden deze stofomschrijving en de CEVO-minimumlijst op het gebied van morfologie, syntaxis en stilistiek als uitgangspunt genomen (zie Gele Katern 2002, nr. 25/26).

E LIJST VAN AANBEVOLEN LITERATUUR

Susan Dixon. *Reading Roman Women*. London: Duckworth, 2001 (in het bijzonder hoofdstuk 9: The allure of 'La dolce vita' in Ancient Rome)

Niklas Holzberg. *Catull. Der Dichter und sein erotisches Werk*. München: Beck, 2002

M.C. Alexander, *The Case for the Prosecution in the Ciceronian Era*, Ann Arbor 2002

3. Het centraal examen

3.1. Zittingen centraal examen

Het centraal examen wordt afgenomen in één zitting van drie uur.

3.2. Vakspecifieke regels correctievoorschrift

Voor het vak Latijn zijn de volgende vakspecifieke regels vastgesteld:

De algemene regels voor correctie van examens met betrekking tot een vraag zijn mutatis mutandis ook van toepassing op een kolon.

Bij de beoordeling van de vertaling moet de score 0 worden toegekend indien in een kolon een zeer ernstige fout is gemaakt; deze score kan niet worden gecompenseerd door de juiste weergave van de rest van het kolon.

Indien bij de vertaling een aantekening is genegeerd en indien dit heeft geleid tot een onjuiste weergave van het desbetreffende tekstelement, één scorepunt / meerdere scorepunten in mindering brengen, afhankelijk van de zwaarte van de fout en het maximum van het desbetreffende kolon.

Indien bij de vertaling van een kolon een Latijns woord niet is vertaald en dit woord niet van essentieel belang is voor de betekenis van dit kolon, één scorepunt in mindering brengen, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.

Bij de beoordeling van een citaatvraag moet de score 0 worden toegekend indien het citaat langer of korter is dan aangegeven, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.

3.3. Hulpmiddelen

Woordenboek:

Bij Latijn is een woordenboek toegestaan, en een grammaticaoverzicht (in het woordenboek of los).

Niet toegestaan is een woordenboek dat specifiek is toegesneden op een auteur aan wiens werk de vertaalopgave ontleend is.

3.4. Handreiking schoolexamen

De SLO heeft een handreiking voor het schoolexamen tot stand gebracht. Deze is te vinden op www.slo.nl.

Bijlage 1. Examenprogramma Latijnse taal en literatuur vwo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

- Domein A Reflectie op klassieke teksten
- Domein B Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur
- Domein C Zelfstandige oordeelsvorming
- Domein D Oriëntatie op studie en beroep
- Domein E Informatievaardigheden.

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen A, B (voorzover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen) en C.

Het centraal examen heeft betrekking op een thema en/of genre aan de hand van authentieke teksten van een of meer auteurs en van vertaalde teksten.

De CEVO stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

De CEVO maakt een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op:

- de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit Latijns proza en Latijnse poëzie. Deze bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

De examenstof

Domein A: Reflectie op klassieke teksten

1. De kandidaat kan zijn begrip van Latijnse en klassieke, vertaalde teksten demonstreren door:
 - een ongeziene passage te vertalen;
 - een passage te analyseren en interpreteren vanuit taalkundig, letterkundig en/of cultuurhistorisch perspectief;
 - een passage te vergelijken vanuit taalkundig, letterkundig en/of cultuurhistorisch perspectief, met andere cultuuruitingen uit de oudheid of latere perioden.

Domein B: Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur

2. De kandidaat kan door de bestudering van de Latijnse en klassieke, vertaalde teksten tegen de achtergrond van de antieke cultuur:
 - onderwerpen actualiseren die voortvloeien uit een confrontatie tussen deze teksten en zijn eigen leven;
 - de eigentijdse cultuur plaatsen in het perspectief van de traditie waarin Europa staat.

Domein C: Zelfstandige oordeelsvorming

3. De kandidaat kan een beargumenteerde reactie op de voorgelegde teksten formuleren.

Domein D: Oriëntatie op studie en beroep

Domein E: Informatievaardigheden

4. De kandidaat kan gebruik maken van verschillende ICT-toepassingen bij Latijn.

Bijlage 2. De plaats van Klassieke talen en klassieke culturele vorming in de profielen

Latijnse taal en literatuur en Griekse taal en literatuur

Latijnse taal en literatuur of Griekse taal en literatuur, ter keuze van de leerling, maken deel uit van het gemeenschappelijk deel van elk profiel in het gymnasium.

Latijnse taal en literatuur of Griekse taal en literatuur kunnen als profielkeuzevak in het profiel cultuur en maatschappij op het atheneum worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Latijnse taal en literatuur en Griekse taal en literatuur kunnen op het atheneum als keuze examenvak worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Klassieke culturele vorming

Een leerling met een klassieke taal in het pakket moet KCV volgen.

Scholen kunnen zowel op het atheneum als op het havo de leerlingen in de gelegenheid stellen het vak klassieke culturele vorming (KCV) te kiezen in plaats van culturele kunstzinnige vorming (CKV).

De school mag de leerlingen de vervanging niet opleggen. Ook op het havo is de vervanging van CKV door KCV mogelijk doordat de havo-leerling – als de school dat toestaat – één of meer vakken uit zijn of haar pakket mag inruilen voor het overeenkomstige vwo-vak. KCV mag worden beschouwd als het overeenkomstige vwo-vak voor CKV.

Bijlage 3. De minimumlijst Latijn

De minimumlijst Latijn bestaat uit drie delen: I vormleer, II syntaxis en III stilistische middelen.

Deel I en II bevatten een opsomming van de taalkundige verschijnselen die kandidaten moeten kennen. De terminologie in deze lijst, wordt bij de kandidaten bekend verondersteld. Er is zo veel mogelijk gekozen voor een Nederlandse terminologie. In een aantal gevallen heeft de CEVO de voorkeur gegeven aan het gebruik van een technische term, zoals indicativus en nominativus. Soms is er om praktische redenen voor gekozen twee termen naast elkaar te hanteren (bij voorbeeld lijdend voorwerp / object, i.v.m. een term als objectsinfinitivus); dit is aangegeven door middel van een schuine streep.

Onregelmatige werkwoordvormen zijn met meer of minder moeite in het bij het examen toegestane woordenboek te vinden. De lijst van stamvormen is daarom beperkt gehouden en als een appendix toegevoegd. De vormen die zijn opgenomen behoren naar het oordeel van de CEVO tot de parate kennis van de leerlingen. Bij het inschatten van de beschikbare tijd voor de vertaalopgave gaat de CEVO ervan uit dat deze niet hoeven worden opgezocht. Voorts gaat de CEVO ervan uit dat de kandidaten bekend zijn met diverse typen van perfectum-stam-vorming.

Deel III bevat een overzicht van stilistische middelen die door de CEVO bekend worden verondersteld. Er is een aanvulling voor de drie kernauteurs opgenomen. Afhankelijk van het gekozen pensum kunnen er door de VCKT aanvullingen op deze auteursgebonden lijsten worden voorgeschreven in de syllabus.

Deel I Vormleer

1 Zelfstandige naamwoorden

De verbuiging / uitgangen van de:

- a-stammen
- o-stammen, inclusief vir en het type puer en magister
- medeklinkerstammen, inclusief de genitivus op -ium en de verbuiging van mare
- u-stammen, exclusief het onzijdig
- e-stammen.

De verbuiging / uitgangen van vis, Iuppiter en domus.

De locativi domi en Romae.

De geslachtsregels van de a-, o-, u- en e-stammen, inclusief de uitzonderingen manus en domus.

Van de medeklinkerstammen de regels:

- mannelijk op -or
- vrouwelijk op -tas, -io en -x
- onzijdig op -us en -men

De vocativus, inclusief het type fili.

2 Bijvoeglijke naamwoorden

De verbuiging / uitgangen van:

- o- / a-stammen, inclusief type pulcher en miser
- medeklinkerstammen van drie, twee en één uitgang.

De vorming en verbuiging van de vergrotende trap. op -ior en -ius.

De vorming en verbuiging van de overtreffende trap op -issimus en -errimus.

De vorming en verbuiging van vergrotende en overtreffende trap van bonus, malus, magnus, parvus en multus.

3 Bijwoorden

De vorming op -e en -iter.

De vorming van de vergrotende trap op -ius.

De vorming van de overtreffende trap op -e.

4 Telwoorden

De verbuiging van unus, duo en tres.

5 Voornaamwoorden

De verbuiging, mannelijk, vrouwelijk en onzijdig van:

- de persoonlijke voornaamwoorden ego, tu, se, nos, vos, se
- de bezittelijke voornaamwoorden meus, tuus, suus, noster, vester, suus
- het verwijzende voornaamwoord is
- de aanwijzende voornaamwoorden ille, iste, hic
- ipse en idem
- het betrekkelijke voornaamwoord qui
- het vragende voornaamwoord quis / qui
- de onbepaalde voornaamwoorden (ali)quis, quisque
- solus, totus, ullus, nullus, alter, alius, uter, neuter en uterque
- nemo en nihil.

6 Werkwoorden

De vervoeging van de:

- a-stammen
- e-stammen
- i-stammen
- medeklinkerstammen
- gemengde stammen.

Actief, passief en (semi)deponens.

Indicativus, coniunctivus en imperativus tweede persoon (exclusief de imperativus passief).

Praesens, imperfectum, futurum, perfectum, plusquamperfectum en futurum exactum.

Infinitivus, participium, gerundium en gerundivum:

- de infinitivus praesens actief, praesens passief, futurum actief, perfectum actief, perfectum passief
- het participium praesens actief, futurum actief, perfectum passief
- het gerundium
- het gerundivum.

De vervoeging van de onregelmatige werkwoorden, inclusief de stamtijden:

- velle, nolle, malle
- esse, posse, fieri
- ire en ferre, inclusief de samenstellingen met voorzetsels
- de onvolledige werkwoorden: meminere en odi
- de semi-deponentia audere, gaudere en solere
- de vormen: inquit en ait.

Perfectum actief:

- vi
- ui
- i, si, xi, psi
- klankverandering
- verdubbeling van de beginmedeklinker.

Perfectum passief:

- tus
- sus.

In een appendix zijn de stamvormen opgenomen die naar het oordeel van de CEVO tot de parate kennis van de leerlingen behoren. Bij het inschatten van de beschikbare tijd voor de vertaalopgave gaat de CEVO ervan uit dat deze niet hoeven worden opgezocht.

Deel II Syntaxis

1 Congruentie

Het begrip congruentie / congrueren met.

Congruentieregels met betrekking tot:

- onderwerp - persoonsvorm
- onderwerp - naamwoordelijk deel van het gezegde
- bijstelling
- bijvoeglijke naamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- voornaamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- antecedent van het betrekkelijk voornaamwoord
- bijvoeglijke bepaling
- predicatieve bepaling.

2 Functies van naamvallen

Nominativus:

- onderwerp
- naamwoordelijk deel van het gezegde.

Genitivus:

- bijvoeglijke bepaling die een bezitter of eigenschap uitdrukt.
- genitivus partitivus
- genitivus obiectivus
- als aanvulling bij werkwoorden, inclusief esse
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- causa en gratia met genitivus.

Dativus:

- meewerkend voorwerp
- de handelende persoon bij het gerundivum
- de bezitter bij het werkwoord esse
- als aanvulling die een doel uitdrukt bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden.

Accusativus:

- lijdend voorwerp
- bijwoordelijke bepaling van richting, tijdsduur en afstand al dan niet na een voorzetsel
- als aanvulling bij werkwoorden met een dubbele accusativus
- als onderwerp en naamwaardelijk deel van het gezegde in de a.c.i.en a.c.p.

Ablativus:

- bijwoordelijke bepaling van plaats, tijd, middel, reden, wijze, maat en vergelijking, al dan niet na een voorzetsel
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- in de ablativus absolutus constructie.

Vocativus:

- aanspreekvorm.

3 Bijvoeglijke naamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt.

Het gebruik en de betekenis van vergrotende trap inclusief de betekenissen tamelijk en te.

Het gebruik van quam dan wel de ablativus van vergelijking na een vergrotende trap.

Het gebruik en de betekenis van de overtreffende trap: de betekenissen -ste en zeer.

Het gebruik van quam met een overtreffende trap: zo mogelijk.

4 Voornaamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt.

Het (ingesloten) antecedenent van een betrekkelijke bijzin.

De relatieve aansluiting.

5 Werkwoorden

De begrippen overgankelijk / transitief en onovergankelijk / intransitief.

De begrippen directe en indirecte rede.

De vraagpartikels num, nonne -ne en utrum / -nean.

Tijdgebruik

Het praesens historicum.

Imperfectum voor beschrijving van de achtergrond.

Perfectum voor beschrijving van de gebeurtenis.

Coniunctivus

In hoofdzinnen: aansporing, verbod, twijfel, vervulbare en onvervulbare wens, mogelijkheid.

Irrealis van heden en verleden.

In bijzinnen: mogelijkheid, irrealis van heden en verleden.

In betrekkelijke bijzinnen, alleen doelaangevend en definiërend.

In een indirecte vraag.

Na de voegwoorden cum, ut en ne.

In de indirecte rede met uitzondering van de coniunctivus die een bevel uitdrukt.

Infinitivus

De begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).

Subjectsinfinitivus en objectsinfinitivus.

De infinitivus in de a.c.i. en n.c.i..

Participium

De begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).

Bijvoeglijk, zelfstandig en praedicatief gebruikt.

Het verbonden participium.

In de ablativus absolutus.

In de a.c.p.

Het participium futurum actief met doelaangevende betekenis.

Het participium futurum actief in combinatie met vormen van esse als een omschrijvend futurum.

Gerundium

Gerundivum

Het gerundivum als naamwoordelijk deel van het gezegde als gerundivum van verplichting, inclusief de vertaling kunnen en mogen.

Het dominant gebruik van het gerundivum, namelijk in de zgn. gerundivumconstructie.

Deel III Stilistische middelen

De CEVO Latijn gaat ervan uit dat de kandidaten vertrouwd zijn met de volgende stilistische en narratologische begrippen:

afgebeelde (= de realiteit waarnaar het beeld in een vergelijking verwijst)

allitteratie

alwetende verteller

anafoor

antithese

apostrofe

assonantie

asyndeton

beeld (= datgene wat in een vergelijking naar de realiteit verwijst)

chiasme

climax

dramatische ironie

ellips

eufemisme

hyperbaton

hyperbool

ironie

litotes

metafoor

paralellie

pars pro toto

pathos

polysyndeton

prospectieve elementen

punt van overeenkomst (tussen beeld en afgebeelde)

raamvertelling

retorische vraag

retrospectieve elementen

sententia

trikolon

vergelijking

versnelling / vertraging

vertellerscommentaar

vertelperspectief

verteltempo

verteltijd / vertelde tijd

woordplaatsing aan het begin / einde van een regel / zin

Aanvullend voor Cicero rhetor

brevitas, onder andere door het gebruik van de ellips

exclamatio

herhaling van eenzelfde begrip in de vorm van synoniemen

personificatie

praeteritio.

de delen van de redevoering: exordium, narratio, propositio, argumentatio, peroratio

de elementen uit de overredingsleer: conciliare, docere, movere

Aanvullend voor Cicero philosophus

brevitas, onder andere door het gebruik van de ellips

begrippen uit de argumentatieleer: syllogisme, minor, maior, conclusio

analogie als argument

a-fortiori-redenering

autoriteitsargument

invoeren van een fictieve opponent

Aanvullend voor Livius

visualiseren van de gebeurtenissen door het opnemen van sprekende details

Aanvullend voor Ovidius:

dactylische hexameter

elisie

enjambement

metrische effecten door de afwisseling van dactylus en spondee

NOTA BENE: wanneer in vragen het begrip **tekstelement** wordt gehanteerd, wordt daarmee bedoeld: een woord, een woordgroep, een bijzin of een zin.

APPENDIX

In deze appendix zijn de stamvormen opgenomen die naar het oordeel van de CEVO tot de parate kennis van de leerlingen behoren. Bij het inschatten van de beschikbare tijd voor de vertaalopgave gaat de CEVO ervan uit dat deze niet hoeven worden opgezocht.

De volgende stamtijden en de daarvan afgeleide composita:

accendo	accendi	accensum
accipio	accepi	acceptum
ago	egi	actum
alo	alui	altum*
aperio	aperui	apertum
ardeo	arsis	-
aspicio	aspexi	aspectum
aufero	abstuli	ablatum
augeo	auxi	auctum
cado	cecidis	casum*
caedo	cecidis	caesum
capio	cepi	captum
carpo	carpsi	carptum*
cedo	cessi	cessum*
censeo	censui	censum
cerno	crevi	cretum*
cingo	cinxi	cinctum*
claudio	clausi	clausum
cogo	coegi	coactum
colo	colui	cultum
comprehendo	comprehendi	comprehensum
consulo	consului	consultum
credo	credidi	credium*
cresco	crevi	cretum*
cupio	cupivi	cupitum*
curro	cucurri	cursum**
decerno	decrevi	decretum
defendo	defendi	defensum
desero	deserui	desertum
dico	dixi	dictum
disco	didici	-
dissero	disserui	dissertum*
divido	divisi	divisum
do	dedi	datum
doceo	docui	doctum*
duco	duxi	ductum
emo	emi	emptum
eo	ii	itum**
exstinguo	exstinxi	exstinctum
facio	feci	factum
fallo	fefelli	falsum*
fero	tuli	latum
figo	fixi	fixum
tingo	finxi	fictum
flecto	flexi	flexum
fluo	fluxi	fluxum*
frango	fregi	fractum
fugio	fugi	-
fundo	fudi	fusum*
gero	gessi	gestum
gigno	genui	genitum
haereo	haesi	haesum*

haurio	hausi	haustum
iaceo	iacui	-
iacio	ieci	iactum
instruo	instruxi	instructum
intellego	intellegi	intellectum
interficio	interfeci	interfectum
iubeo	iussi	iussum
iungo	iunxi	iunctum
iuvo	iuvi	iutum
lego	legi	lectum
malo	malui	-
maneo	mansi	mansum**
metuo	metui	-
misceo	miscui	mixtum
mitto	misi	missum
moveo	movi	motum
nolo	nolui	-
nosco	novi	notum*
parco	peperci	-
pario	peperi	partum*
pello	pepuli	pulsum
peto	petivi	petitum
pono	posui	positum
posco	poposci	-
possum	potui	-
premo	pressi	pressum
quaero	quaesivi	quaesitum
rapio	rapui	raptum
rego	rexi	rectum*
relinquo	reliqui	relictum
respondeo	respondi	responsum
rideo	risi	risum*
rumpo	rupi	ruptum
ruo	ruï	rutum*
scribo	scripsi	scriptum
sedeo	sedi	sessum*
sentio	sensi	sensum
sino	sivi	situm
sisto	stiti	statum*
solvo	solvi	solutum
spargo	sparsi	sparsum
sperno	sprevi	spretum
statuo	statui	statutum
sterno	stravi	stratum
sto	steti	statum*
struo	struxi	structum
suadeo	suasi	suasum
sum	fui	-
sumo	sumpsi	sumptum
surgo	surrexi	surrectum
tango	tetigi	tactum
tego	texi	tectum
teneo	tenui	tentum*
tollo	sustuli	sublatus
torqueo	torsi	tortum*
traho	traxi	tractum
tremo	tremui	-
tribuo	tribui	tributum
veho	vexi	-
venio	veni	ventum**

verto	verti	-
video	vidi	visum
vincio	vinxi	vinctum
vinco	vici	victum
vivo	vixi	victum**
volo	volui	-
volvo	volvi	volutum

Deponentia en semi-deponentia

aggredior	aggressus sum
amplector	amplexus sum
audeo	ausus sum
experior	expertus sum
fateor	fassus sum
fio	factus sum
fruor	fructus sum
fungor	functus sum
gaudere	gavisus sum
labor	lapsus sum
loquor	locutus sum
mereor	meritus sum
morior	mortuus sum
nascor	natus sum
nitor	nisus sum
obliviscor	oblitus sum
orior	ortus sum
patior	passus sum
polliceor	pollicitus sum
proficiscor	profectus sum
queror	questus sum
reor	ratus sum
revertor	reversus sum
sequor	secutus sum
soleo	solitus sum
utor	usus sum
vehor	vectus sum
vereor	veritus sum
vertor	versus sum

* Vormen die met een asterisk zijn gemarkeerd zijn volledigheidshalve opgenomen, maar worden niet bekend verondersteld.

** Vormen die met twee asterisken zijn gemarkeerd worden wél bekend verondersteld in verband met de daarvan afgeleide vormen van het omschrijvende futurum actief.